

УДК 81'246.2

Наталія Совтис  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

## КОНЦЕПТ «МАТИ» У ТВОРАХ Л. Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО

*У статті розглянуто особливості художньої реалізації концепту «мати» у поезії Л. Е. Венгліньського. Мати як джерело життя, опікунка і берегиня домашнього вогнища належить до центральних образів світобачення поета. Концепт «мати» функціонує не лише як екзистенційне поняття, а також містить своєрідні риси, що відображають специфіку історії краю.*

**Ключові слова:** концепт, мовна картина світу, художній текст.

*W artykule zostały przeanalizowane osobliwości realizacji konceptu «matka» w poezji L.E. Węglińskiego. Koncept «matka» jako źródło życia, opiekunka i strażniczka domowego ogniska należy do centralnych pojęć wizji świata poety. Koncept «matka» funkcjonuje nie tylko w zespole pojęć egzystencjalnych, a także zawiera pewne rysy swoiste, odbijające specyfikę historii kraju.*

**Słowa kluczowe:** koncept, językowy obraz świata, tekst artystyczny.

*The article analyses the artistic realization of the concept of mother in Lev Venglinskii's poetry. The concept of mother as a source of life, tutor and guardian of the hearth is considered to be one of the main images of poet's outlook. The concept of mother functions not only as existential concept, but also contains peculiarities that reflect specific features of the history of the region.*

**Keywords:** concept, linguistic picture of the world, artistic text.

У художньому творі слово — вічний будівельний матеріал літературного образу, стає гнучким, змінним, рухливим і виразним, а також часто не тотожним тій лексичній одиниці, що зафіксована в словнику, хоча і співпадає за зовнішньою формою, адже в художньому тексті слово набуває властивостей до збагачення своєї семантики. Саме в слові і через слово відображається авторське бачення світу письменника, його система моральних цінностей. Зміст твору є певною об'єктивністю, поданою через призму авторського бачення. Як стверджував М. М. Бахтін: «кожний текст є чимось індивідуальним, єдиним і неповторним, і в цьому полягає його зміст, задум, задля чого він створювався. Це те в ньому, що має відношення до істини, правди, добра, краси, історії» [1, с. 283]. З індивідуальністю автора, за М. М. Бахтіним, пов'язане все найголовніше в художньому тексті, саме тому метою читача і дослідника є глибоке проникнення в твір, що реалізує образ автора.

Грунтовний аналіз твору неможливий без послідовного розгляду всіх елементів тексту різних рівнів. У творенні категорій образу автора беруть участь переважно одиниці лексико-семантичного рівня. Але не всі вони однаково важливі, адже деякі відіграють головну роль, коли інші перебувають на другорядному плані.

Одним з найбільш важливих та актуальних понять сучасної лінгвістики є концепт. Методики концептуального аналізу, характерні особливості концептів досліджують Н. Д. Арутюнова, В. Багацька, М. М. Болдирев, А. Вежбицька,

О. Є. Єфименко, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, О. С. Пальчевська А. М. Приходько, Ю. С. Степанов, О. О. Селіванова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін тощо.

В. Г. Зусман у монографії «Діалог і концепт в літературі» запропонував розгляд концепту як категорії, що може бути залучена під час аналізу творів мистецтва, в тому числі і літературних [3]. Літературний концепт, на думку дослідника, це такий образ, символ чи мотив, який має «вихід» на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти, що лежать поза художніми творами й відкривають одночасну можливість великої кількості тлумачень під різними кутами зору. Символ і символічні мотиви в літературному творі виникають як результат взаємодії внутрішньої і зовнішньої форми слова, що долучається до асоціативно-вербального змісту, з якого складається художнє мислення автора. Символ найчастіше є матеріальним вираженням концепту в літературі [3, с. 13]. Взаємовплив автора, твору й читача можна простежити за допомогою декількох підсистем, які здійснюють вплив на виникнення нових концептів: 1) автор — твір; 2) автор — твір — читач. Водночас простежується діалогічний принцип літературного концепту: рівноцінність свідомості, що породжує його, і свідомості, що його сприймає, в процесі комунікації. Художні концепти літературного твору відображають, перш за все, особливості авторського світобачення, але водночас вони актуалізують ті рівні значень та смислів, які є важливими, цікавими, для читачів. В. Г. Ніконова, досліджуючи трагедійну картина світу в поетиці Шекспіра, робить такий висновок: «Автор вносить у концепт індивідуальні змісти, відмінні від загальномовних, що пояснюється його оцінною позицією та специфічним світосприйняттям. Дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи уможливорює виявлення узагальненого й специфічного в тому чи іншому фрагменті, що сприяє глибшому розумінню загальних системних закономірностей у цілому. В художньому концепті сублимуються поняття, уявлення, емоції, почуття, вольові акти автора. Зміст концепту залежить від жанрової специфіки цього тексту та особливостей авторської концептосфери» [4, с. 176].

Метою нашої статті є простежити особливості семантики та способи художньої реалізації базового концепту *мати* в україномовній та польськомовній поезії Л. Е. Венглінського. Твори Л. Е. Венглінського (бл. 1827–1905) — двомовного поета, який писав українською та польською мовою побачили світ у другій половині XIX століття.

Образ жінки-матері є одним з найбільш значимих образів як української так і польської культури й літератури зокрема. Материнська любов дає потужний емоційний поштовх до благополуччя і життєздатності особистості. Адже, мати — це любов, підтримка, безпека, захист, відчуття свого коріння. Згідно з традиційними уявленнями, в українському, так і в польському суспільстві, матір наділена надзвичайно високими статусними рисами. Під впливом християнства людська матір співвідноситься зі Святою Марією — Матір Ісуса Христа. Богоматір, Богородиця, Діва Марія, Мадонна в християнській традиції — ідеальне втілення материнства, заступниця грішників і сиріт, ідеал жіночої чистоти та ніжності. Саме тому з цим образом асоціюються такі жіночі якості, як материнська турбота і співчуття, прощення, та все те, що вирізняється добротою і ніжністю. Особливе місце займає

материнська молитва, яка вважається найсильнішою. «Ось моя та матір Божа, І син Їй небесний» [2, с. 216]. У поезії Л. Е. Венглінського «Сирота» бідну дівчину, яка тужить за своєю матір'ю рятує Господь: «Господь бо бідну стеріг Не дав ей умерти в воді Милосердний всюди Біг» [2, с. 254].

Основні функції матері — народження дитини та опіка над нею: «За *мать* і за дочку. За здоров'є, ой, дитини Та і положниці» [2, с. 439]. «Ту *мать* мене колисала, Пісночки співала, Колим була дитиноньков, Немога і мала» [2, с. 216]. «Czemu płakać-był nie miała Za *matusią* co chawała, Co pieściła mię, żywiła: Dzięki wam mateczko miła!» [6, с. 38].

«Ой ангелочку, Сердца цвіточку! Чи не мож нам знати, Ні ся догадати? Що то за гадкі миленької доньці, Нім усне, снуют ся, ой, по головоньці Вже бим не спала, Лиш тобі співала, В віщуни, ах, очи Зрілабим що ночі. Або в день ясний все бим ся дивила, Чи ти щасна доля паде, доню мила» [2, с. 293]. У зацитованому фрагменті значимі ключові слова: ангелочок, цвіточок, щасна доля мають виразне позитивне забарвлення. Ангел — це небесний посланець, який приносить від Бога звістки, але якщо взяти до уваги зменшувально-пестливу форму — посланець, який набув дитячого вигляду, а отже є символом чистоти і невинності. Автор використовує також зменшувально-пестливу лексику: миленька, головонька.

«Кому ж бим за тоє Красно дяковала, Як не *нени* моєй, Що мя виплекала» [2, с. 374]. «А *matka* ją stróży. Pilnuje niebogę i strzeże» [6, с. 212]. Мати-опікунка є символом, який можна віднести до першоджерела — природа-мати, а також Богородиці. Саме ця багатообразна постать матері-опікунки запевняє героям поезії почуття безпеки, дбає про заспокоєння основних потреб своїх дітей — ким би вони не були. Тому так гірко плаче хлопець-сирота, якого забирають на війну, оскільки не відчуває материнського захисту і передрікає собі важку долю [8, с. 85].

У патріотичній літературі XIX ст. був сформований виразний стереотип матері-польки (прототип створив А. Міцкевич), що виводиться зі стереотипу мати-Батьківщина. Найцікавіше з семантичного погляду є прислів'я, що відоме з XIX ст. — не та мати, що народила, а та, що виховала.

До основних ролей матері література додає ще одну — патріотка, та, що народжує і виховує захисників вітчизни, оберігає народні цінності. Польський материнський епос виводиться з характерного для польського католицизму культу Марії, що призводить, що він поєднує ідеалізацію і трагізм: Мати-Полька присвячує (повинна присвятити) своїх дітей для великої народної справи і тому її материнство є (повинно бути) поєднане з терпінням. Саме такою берегинею моральності, сповнена доброти і посвяти, надаючи любов і подаючи приклад християнської чистоти серця — виступає мати у творах Л. Е. Венглінського

Символ природи-матері, землі-матері активно використовується в українських та польських збірках поета: «А родна *мати* Позоставляти Свим не забула дітонькам жир, Гойни всім пир» [2, с. 60]. «Нам щогід, Де-будь оченько наше ся кіне. Відкіль світ, Ані слід Нужди не знати в нашої *мати*, Під — піліть! [2, с. 64]. «І ти хочеш хліб ще мати? О неробо, жидів слуго! Не таким земля є *мати*, Не тобі, ой, не, валюго!» [2, с. 433]. «Веди мя, ах, *мати*, скрізь блудний той світ. А колись по літах, де без сил вже стану, З тужненькім серцем ще на Тебе гляну І з таким возду-

хом ти впаду на грудь, А Ти мя прийми, яко вірна *мати*, Бо де ж, як у *нені*, мильше спочивати?» [2, с. 95]. «*Matka natura* mię piewca zrobiła. I poty śpiewam dla siebie i nieba, Póki się tego czuć daje potrzeba, I poty kwilę z miłości rodzinie, Póki śpiewania pora nie przeminie» [7, с. 7]. «Тклива *matka* drzew i kwiatów: Ziemia — karmi dzieci swoje, Słońce — dzielny ojciec światów...; Z pączków łuska kwiatów zwoje» [7, с. 4]. В україномовних творах переважно, якщо природа-мати, то батько — Господь: «Ви-сьте всі над чоловіка, Ах, вдячніжші *Отцю* світа, Скоро рано — від вік віка В час весневний чи в час літа. Всі співаєте охоче Богу-господеви хвалу, Всякій першим бути хоче, Бо послідний вам закалов. Тому то у вас не знати Ані голоду, ні нужди, Всі здоровисьте у *Мати*, Всісьте щасни, та й рад кождий» [2, с. 69].

У поезії автор не тільки наділяє матір функцією опіки, мати виступає вчительською як господарських справ, так і моральних принципів життя: «Лиш би прати, сли біленька В праці почорніє шмать, Так робила бабка, ненька, І вам треба — каже *мать*» [2, с. 558]. «Wybierz młodą, zdrową, rządłą, Z dobrem sercem, a rozsądną, Mańej na co? Życie szkoła!» (порада синові у виборі дружини) [6, с. 92]. «Правда, що кажеш, донечко мила! Премудрость вічна, що світ зробила, Бога закони, ідвічни права І той лад в світі, за що Му слава!». «Але тиж треба то тобі знати, Же весь лад людській з потреби взятий, Же кожде право і установка Має причину, то ані слова! Бо хто зблаучит хоть би день в літі, Вже не заверне го нічим в світі, А хто гуляє, коли час праці, Холодно буде в зимі сираці». «Що іде з миру, що з ним треває, Обряди сільські і обичаї Истинно мудру маюť причину. Хрань же, держи їх, доньо і сину! Хрань ід затрати звичаї свої, Язык родимий, народни строї І всі обр'яди, і приповідкі: То духа предків жиючи свідкі. Най світ великій слухає моди, Най ся, як хочут, німчут городи, Най одіж свойску на фрак зміняют, Віри і мови ся ідрікают. З старих сокровищ най і сміют ся, Чужинщиною най там поют ся. Ми — твердо стіймо при всем, що наше, Чи то литевске, руске чи ляше» [2, с. 477].

Народні уявлення тісно пов'язують образ матері з образом сім'ї, родини. У поезії Л. Е. Венглінського відчутний прямий зв'язок концепту *мати* з тематичним корелятом *батько* та іншими членами сім'ї: «Раз дите ся родит і оден лиш *тато*, Одина му *мама* — інших є богато» [2, с. 192]. «Слобода та золотенька І той Бога повний світ, Господарство, *тато*, *ненька*, Річка, сад і кождий пліт» [2, с. 497]. «Коби ви, сухи листочки, Листики жовтенькі, Перекінулись в хусточки...: То для *нені* на головку, То для мене, для *сестрички*, Для *братиска* мого прічки І для інших із родини На всі літа і всі днини» [2, с. 565]. «Ади ж тепер знову, з яков охотою Сам іде, аж пре го горечка до бою. *Тато* операєсь, з *сестров* *ненька* плаче, Але все на дурно, єму грудь аж скаче. [2, с. 415].

У людській свідомості концепт *мати* невід'ємно функціонує у взаємозв'язку з концептом *дитина*. У вірші «*Utyskiwanie żołnierza*» поет підкреслює єдину цілісність матері і її дитини та їх нерозривний зв'язок: «*Rózy drzewem* moja *matka*, Ja — *jéj* рnia *gałązką* jedną». [6, с. 219]. У творах Л. Е. Венглінського домінує мотив поваги дітей до батьків та вірної синівської любові: «*Syn się* *matki* nie wyrzeknie» [5, с. 33]. «А где мати?... Люба Мати, Син твій дома, вийди ж з хати! Най зцілюю твої ноги, Син вернув ся твій з дороги [2, с. 367].

Концепт *мати* представлений в українській творчості Л. Е. Венглінського лексемами *мати, мама, матінка, матенька, няня, ненька*, у польськомовних творах: *matka, tama, macierz, mateczka, mateńka, matusia, matuś*. Фіксуємо форми звертання на Ви «*Cóż matusieńko! Milczycie na to?*» [5, с. 28].

Мати завжди була надзвичайно важливою для дитини, саме тому значна кількість творів поета присвячена любові сироти до матері та гірким поневір'ям: «Без матенькі для дівчини, Чим без соньца, роси цвітка, Тим без нені є сирітка» [2, с. 319]. *Kochaj, jak tkliwa dziewczyna, Sierota pamięć swej matki, Po której stracie ze żalu Nigdy nie stroi się w kwiatki* [7, с. 118].

Символи матері у текстах можуть мати амбівалентний характер, напр., одна мати радить вибирати наречену за покликом серця і з огляду на моральні якості дівчини, а інша звертає увагу лише на величину посагу [6, с. 92]. Протиставленням турботливій матері є зла мачуха: «*Ach słodko i miło U matki mi było, Nie taka Macocha! Krwi obcój nie kocha. Chléb matki smakuje Bo szczerze go daje, Macocha żałuje, Wypomnie, wyłaje*» [6, с. 201]. Напр., мачуха жаліє не сироту, яка потонула, а сорочку, в яку була одягнена дівчина: «*Мачоха клене ще: «Враже! Хто ти ся топити каже? Не так жаль ми тя, дівочкі, Як твоєй ми жаль сорочки. Без тебе ся обійду, А сорочки не найду!»*» [2, с. 317].

Часто ключовим виступає явище антитези, як напр., у вірші «Мати»: «Під кришачою там березою, Буйно трава там росте. В округ пнів стятих, бортавих, мохнатих Згоріло — місце пусте. Під нені оком солодко жити, Весь любить, ніхто не б'є, Не стане нені — біда вам діти! Тяжко ся, гірко жие» [2, с. 319].

Серед найважливіших, архетипних атрибутів матері у поезії виділяємо: поцілунок, сльози, мову матері. «Як же серце нені було би, ой, щасне! Все бим ся на тебе, дівонько, дивила, І все ціловала і тебе строїла» [2, с. 302]. «Ціловала та ридала, Ах, чемненька моя мать, І волосе собі рвала, В тайстру дала хліб і шмать!» [2, с. 497]. «*Kochaj, jak tkliwa dziewczyna, Sierota pamięć swej matki, Po której stracie ze żalu Nigdy nie stroi się w kwiatki. Jak matka jedyńca syna — W którym chlube swoją widzi, Kochając — ze wszech roskoszy I wszelkich cierpień dlań szydzi. I w każdej krwi, łzy kropelce, W każdym odczuwa go tętnie, W każde ni serca, nerwów drgnieniu Przywiązana doń namiętnie*» [7, с. 118]. Сльози матері можуть бути сльозами щастя, смутку, розпачу але в кожному випадку джерело сліз є однакове — архетипна любов матері.

Портрет матері, її позитивні почуття та широка емоційна сфера конотується засобами мовної експресії: зменшувально-пестлива лексика, синоніми, численні епітети і адресативні форми тощо: *ptaszek, gołąbek, okienko, chatynka, niedziółka, żytko, serduszko, córeczko, synku, doniu, moja miła*.

Загальнолюдське ототожнення матері з моральними категоріями доброта, турбота, ніжність, любов у творчості Л. Е. Венглінського виражаються переважно у діях матері щодо дитини: нагодувати, одягнути, покласти спати, провести та зустріти сина з війни, чекати на доньку увечері та ін.

Висновки. Дослідження мовної картини світу творів письменника дає можливість побачити індивідуальну неповторність митця у представлений ним вербально-естетичній картині світу, оцінити його внесок у систему вже функціонуючих

---

---

словесних художніх засобів національної мови, розкрити його світоглядні та домінуючі духовні принципи. Центральне місце світобачення поета займає матір — джерело життя, опікунка і берегиня домашнього вогнища.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Михайлович Бахтин. — М., 1979. — 362 с.
2. Венглінський Л. Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглінський. — К. : Університет «Україна», 2011. — С. 288–586.
3. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / Валерий Григорьевич Зусман. — Нижний Новгород : Деком, 2001. — 168 с.
4. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра: Монографія / Віра Григорівна Ніконова. — Дніпропетровськ : Видавництво ДУЕП, 2007. — 364 с.
5. Węgliński L. Dźwięki z polskich siół i pól / L. Węgliński. — Kraków : nakładem autora, 1885. — 230 s.
6. Węgliński L. Echo z za Tatr i Karpat / L. Węgliński. — Kraków : nakładem autora, 1885. — 288 s.
7. Węgliński L. 7 / L. Węgliński. — Kraków : nakładem autora, 1885. — 170 s.
8. Węgliński L. Snopek z niw sławiańskich i obcych Karpat / L. Węgliński. — Kraków : nakładem autora, 1885. — 242 s.